

ПУБЛІКАЦІЯ ДОКУМЕНТІВ

Ольга Гейда

Маловідомі факти до біографії Миколи Ілліча Шрага

Життєвий шлях Миколи Ілліча Шрага — українського громадсько-політичного діяча, заступника голови Центральної Ради Української Народної Республіки (1917–1918 рр.) був яскравим, насиченим та, водночас, трагічним та втаємниченим. Доля одного з наймолодших діячів Української Центральної Ради склалася типово для представника української інтелігенції початку ХХ ст.: боротьба, еміграція, переслідування, арешт, нагляд органів ДПУ, необхідність пристосуватися до нових умов, не зрадивши себе.

Микола Ілліч Шраг був молодшим сином у родині відомого українського громадського та земського діяча, адвоката, лідера української фракції у I та II Державних Думах Іллі Людвиговича Шрага та його дружини Єлизавети Ісааківни. Народився 8 травня 1894 р. у Чернігові, закінчив Чернігівську чоловічу гімназію. Навчався на юридичному факультеті Московського університету. У березні 1917 р. обраний членом Центральної та Малої Рад, а в червні — заступником голови Української Центральної Ради М.С. Грушевського. Член ЦК Української партії соціалістів-революціонерів. Був членом Комісії по складенню проекту Статуту автономії України. За правління П. Скоропадського — член Українського національного союзу, активний учасник підготовки збройного повстання проти гетьмана. За Директорії на чолі дипломатичної місії виїжджав до Швейцарії, був радником надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині. З кінця 1919 р. жив у Відні. В еміграції написав працю

«Держава і соціалістичне суспільство». Разом з М. С. Грушевським 1924 р. повернувся до України. Працював економістом у Наркоматі зовнішньої торгівлі УСРР і Вищій раді народного господарства УСРР, в Товаристві працівників науки і техніки для сприяння соціалістичному будівництву. 1931 р. за сфабрикованою справою «Українського національного центру» був засуджений до 6 років заслання, яке відбував у Саратові та Ростові-на-Дону. Від 1945 р. жив у Львові, працював у Львівському політехнічному інституті. З 1956 р. кандидат економічних наук, 1957 р. доцент кафедри економіки промисловості та організації машинобудування енергетичних підприємств, впродовж 1958 — 1963 рр. завідувач кафедрою економіки та організації машинобудування і приладобудування, з 1965 р. доктор історичних наук, професор кафедри економіки і організації галузевої промисловості Львівського політехнічного інституту. Автор близько 50 наукових праць про формування, теоретичне обґрунтування та розвиток промислових комплексів. Член наукової ради з економічних проблем в Інституті економіки АН СРСР. Помер 2 лютого 1970 р., похований на Личаківському цвинтарі.

Біографії Миколи Ілліча Шрага присвячено кілька ґрунтовних дослідницьких розвідок В. Верстюка та С. Черниченка¹, Т. Демченко та Г. Кураса², В. Пристайко та Ю. Шаповала³, І. Винниченка⁴, а також декілька статей у довідкових виданнях⁵. Науковці одноставно відзначають, що біографія Миколи Ілліча досліджена недостатньо і потребує подальшої розробки та

¹ *Верстюк В., Осташко Т.* Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. — К., 1998. — С. 197–198.

² *Демченко Т., Курас Г.* Нетипова доля Миколи Шрага // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідом. зб. наук. праць. — К., 2004.

³ *Пристайко В., Шаповал Ю.* Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД. Трагічне десятиліття: 1924–1934. — К.: Україна, 1996; Вони ж. Михайло Грушевський: справа «УНЦ» і останні роки (1931–1934). — К.: Критика, 1999. — 352 с.

⁴ *Винниченко І.* Німці в Україні. Бібліографічний довідник. — К.: Геопринт, 2011. — 351 с.

⁵ Нові імена. Львівщина та львів'яни. Історико-біографічний енциклопедичний довідник. — Львів, 2004 — С. 426.

Ольга Гейда

ретельної уваги. У реалізації дослідницького пошуку можуть стати у пригоді матеріали, що відклалися в особовому архіві бібліографа Чернігівщини середини ХХ ст. Дмитра Панасовича Бочкова.

Дмитро Панасович Бочков був упорядником запланованої до видання у 70-х рр. ХХ ст., ґрунтовної науково-довідкової праці «Достопам'ятні земляки уродженці та діячі Чернігівської землі. Біо-бібліографічний словник. А–Я»⁶. В процесі укладення списків прізвищ до словника, зараховувалися особи народжені на Чернігівщині, про працю яких є друковані згадки в літературі; а також ті, які народжені в іншому місці, але відзначилися своєю плідною діяльністю на Чернігівщині. Питання територіальних рамок «Словника» вирішувалося у кордонах Чернігівської губернії ХІХ ст. Словник передбачалося доповнити географічним та іменним покажчиками. У процесі підготовки до видання Дмитро Панасович плідно працював у бібліотеках і архівах, частину матеріалів про сучасників збирав шляхом особистого листування з претендентами на поважне звання «достопам'ятних земляків», або з їх родичами та друзями.

Пройшовши довгий та цікавий життєвий шлях Дмитро Панасович заповідав передати матеріали свого особистого архіву до Чернігова. Так, у Державному архіві Чернігівської області, з матеріалів переданих до архіву родичами 1983 р. було сформовано особистий фонд Дмитра Бочкова (Ф.Р. 8860). У фонді зберігаються 32 справи матеріалів до «Словника» відомих діячів Чернігівщини у вигляді окремих тек з відомостями, які вдалося розшукати Дмитру Бочкову в ході підготовки до написання праці.

Справа № 41 з анатованого архіву повністю присвячена Миколі Іллічу Шрагу. Вона має загальний обсяг 6 аркушів⁷.

⁶ Гейда О. Біобібліографічний словник видатних уродженців Чернігівщини Д. Бочкова про І. Шрага та його оточення // Шрагівські читання: збірник статей і матеріалів / Відп. ред. О. Б. Коваленко. — Чернігів,: Просвіта, 2012. — Вип. 2. — С. 147–152.

⁷ Матеріали для біобібліографічного словника діячів Чернігівщини. Шраг Микола Ілліч. — Державний архів Чернігівської області (Далі — ДАЧО), ф.р. 8860, оп. 1, спр. 41.

Перші 2 аркуші — автобіографія Миколи Ілліча Шрага переписана рукою Д. Бочкова з листа М.І. Шрага від 19 грудня 1964 р. зі Львова, про що є відповідний запис у верхньому правому куті рукопису. Ідея написати Миколі Іллічу листа лунає у листі Дмитра Панасовича Бочкова до Володимира Михайловича Кибальчича* від 9.06.1963 р., який мешкав у Львові: «якщо це можливо, надішліть мені адресу чернігівця Шрага Миколи Ілліча професора Львівського політехнічного інституту»⁸.

Ймовірно, згаданий лист М. Шрага був відповіддю на прохання Д. Бочкова надіслати власноручну автобіографію для «Словника». Оригінал листа М. Шрага до Д. Бочкова не зберігся, або був спеціально знищений самим Д. Бочковим у процесі упорядкування листування, яке тривало 1980 р. у рамках підготовки до передачі особистого архіву до державних установ.

Автобіографія укладена українською мовою, містить окрім відомих фактів, цілий ряд унікальних відомостей про роботу Миколи Ілліча у радянських установах не висвітлених у науковій літературі, тому, наводимо текст повністю:

«Автобіографія»

Народився 1894 р. 8 травня у Чернігові. Закінчив там гімназію, потім п'ять років вчився на юридичному факультеті Московського університету. Значно пізніше 1951 р. закінчив також Торгово-економічний інститут і Вечірній університет марксизму-ленінізму у Львові.

В 1956 р. я, після захисту дисертації, одержав ступінь кандидата економічних наук, а в 1957 р. звання доцента. Тепер працюю над докторською дисертацією «Теорія промислових комплексів». Закінчую працю над нею у цьому місяці. Маю понад 40 друкованих праць, переважно з питань економіки промисловості (список головних додаю).

* Володимир Михайлович Кибальчич — син Михайла Андрійовича Кибальчича, друга Д. Бочкова по навчанню в Чернігівській духовній семінарії. Літературознавець, дослідник творчості Михайла Коцюбинського.

⁸ ДАЧО, ф.р.8860, оп. 1, спр. 72, арк. 11 зв.

Багато років працював у промисловості: у Вищій Раді Народного господарства УРСР в Харкові, на заводі «Саркомбайн» в Саратові, на машинобудівних заводах у Ростові-на-Дону, на заводі «Карбаліт» у м. Орехово-Зуєво, в «Укрголоввино» в м. Києві, у Львівському облплані.

Понад 15 років викладаю економіку народного господарства в ВУЗах Харкова і Львова. Працюю останні 12 років у Львівському політехнічному інституті».

Цікаво, що життєпис не містить жодної згадки про 34 роки з життя Миколи Ілліча (з 1917 по 1951 рр.). Цілком можливо, інформація була свідомо випущена при копіюванні Д. Бочковим листа М. Шрага. Обізнаність Д. Бочкова з діяльністю М. Шрага у роки української революції, підтверджується наявним у теці матеріалом з газети «Культура і життя»⁹ за 1975 р. під типово радянським заголовком «Як вони перекручують історію», в тексті якої червоним олівцем підкреслені декілька скупих фраз про те, що «1917 р. Микола Шраг був заступником голови Центральної Ради, а згодом перейшов на позиції радянської влади».

Наведений перелік місць працевлаштування М. Шрага після заслання до Саратова у 1932 р. дає можливість підтвердити припущення Т.П. Демченко, про те, що «він разом з родиною змінив чимало місць роботи та перебування, об'їздивши мало не весь Союз, доки у 1945 р. не приїхав до Львова. Знову ж таки, хтось підказав йому тактику безкінечних переїздів, щоб уникати надто ретельної уваги компетентних органів»¹⁰. А увага дійсно була прискіплива, про що свідчать нещодавно опубліковані В. Даниленком зведення секретного відділу ДПУ УСРР за 1927 — 1929 рр., в яких прізвище М. Шрага у контексті висвітлення діяльності харківського осередку «сменовіхівців», нагляду за

⁹ ДАЧО, ф.р. 8860, оп. 1, спр. 41, арк. 5 (Культура і життя. — 1975. — № 62 (№ 2137), четвер, 7 серпня).

¹⁰ Демченко Т., Курас Г. Нетипова доля Миколи Шрага // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідом. зб. наук. праць. — К., 2004. — С. 396.

оточенням М. С. Грушевського, настроїв уявних членів «СВУ» згадується у ряді документів¹¹.

Аркуші 3 та 4 справи № 41 являють собою машинописний список наукових праць М. Шрага, укладений російською мовою (статті опубліковані українською мовою зазначені у примітках) у вигляді таблиці, яка має такі основні позиції: назва роботи, видавництво, рік, кількість сторінок, співавтори, примітки. Загалом вказано 17 праць, наприкінці списку зазначено, що загальна кількість робіт в наукових журналах та збірниках сягає 40. Список підтверджено власноручним автографом Миколи Ілліча і датовано 12 грудня 1964 р. Оскільки, список являє собою найповнішу з відомих бібліографій М. Шрага наводимо його повністю і без змін.

Список главных опубликованных работ Н.И. Шрага (машинопис)

1. Экономика современной Польши. — В соавторстве с М.Е. Блех. — Торгпредство СССР в Польше, 1923. — 120 с. — На украинском языке.
2. Внешняя торговля Украины. — ДВУ*, Харьков, 1924. — 42 с. — На украинском языке.
3. Персия. Географическо-экономический очерк. — ДВУ, Харьков, 1926. — 46 с. — на украинском языке.
4. Пути развития текстильной промышленности // Господарство України. — № 1. — 1930. — 15 с. — на украинском языке.

¹¹ Даниленко В. Українська інтелігенція і влада: Зведення секретного відділу ДПУ УСРР 1927–1929 рр. /Упор. Василь Даниленко, — К.: Темпора, 2012. — С. 79, 97, 130, 259, 331, 524, 604.

* Державне видавництво України створено у травні 1919 р. у Києві як Всеукраїнське видавництво (Всевидав) при ВУЦВК. Від січня 1920 р. діяло як Всеукраїнське державне видавництво (Всеукрдержвидав) у віданні Президії ВУЦВК, від травня 1921 р. — Наркомату освіти УСРР. Із серпня 1922 р. перетворено на Державне видавництво України. Розміщувалося в Харкові й мало мережу губернських відділень та представництв.

5. Промышленность УССР — ДВУ, Харьков, 1929. — 171 с. — в соавторстве с Янорским. — на украинском языке.

6. На что идет энергия Днепростоя. — ДВУ, Харьков. — 1930. — 31 с. — на украинском языке.

7. Промфинплан предприятия. — ДВУ, Харьков, 1930. — 143 с. — в соавторстве с С.М. Шопамовичем.

8. Из истории развития промышленности Украины за 300 лет (1654–1954) // Юбилейный сборник Львовского политехнического института. — 1954. — 45 с.

9. Машиностроительная промышленность западных областей Украины и пути ее развития // Юбилейный сборник Львовского политехнического института. — 1955. — 17 с.

10. Промышленность западных областей УССР в шестой пятилетке. — Львовское областное издательство, 1956. — в соавторстве с Л. Владимировым. — 88 с.

11. Развитие машиностроения за 40 лет советской власти // Научный сборник Львовского политехнического института. — Вып. 51. — 1957. — 12 с.

12. Львовский экономический район. — Львов, книжное издательство, 1958. — 118 с. — в соавторстве с А.С. Куц. — на украинском языке.

13. О некоторых вопросах дальнейшего развития машиностроения во Львовском экономическом административном районе. — Научные записки Львовского политехнического института. — 1960. — № 3. 30 с.

14. Структурные сдвиги и производственные связи в промышленности Львовского экономического района // Экономика советской Украины. — 1962. — 5 с.

15. К теории промышленных комплексов СССР // Научные записки Львовского политехнического института. — 1962. — Вып. 81. — 24 с.

16. Рациональное размещение производительных сил в СССР // Львовский областной отдел общества «Знание». — 1963. — 24 с.

17. Совершенствование экономических связей в промышленности Львовского экономического района // Экономика со-

ветской Украины. — 1964. — декабрь. — 10 с. — в соавторстве с А.Д. Райской.

Шостий аркуш справи № 41 являє собою конверт синього коліру з фотокарткою розміром 3x4, надісланою на прохання Дмитра Панасовича для словника видатних Чернігівців. На нас з фото дивиться досвічена людина з сумними очима і трохи втомленим поглядом (Мал. 3).

Відомий портрет молодого Миколи Шрага, написаний українським художником М. Жуком, на якому зображено витонченого чоловіка з віолончеллю у руках: високе чоло, аристократичні риси обличчя, чуттєвість погляду (Мал. 1). Між цими зображеннями промайнуло складне і цікаве, сповнене трагедій і радощів, осяяне любов'ю та музикою, зігріте пам'яттю про боротьбу у молоді роки життя представника української інтелігенції початку ХХ ст.

*Мал. 1. Портрет М. Шрага з альбому М. Жука. 1915 р.**

* Портрет вперше опубліковано у статті Т.П. Демченко «У мене чиста совість». Микола Шраг: унікальна доля українського революціонера // День. — 2004. — № 171 (24 вересня)

Ольга Гейда

*Мал. 2. М. Шраг **

*Мал. 3. М.І. Шраг 1964 р. ***

* Фото опубліковано у *Черниченко С.А.* Шраг Микола Ілліч: (4(17).05.1894 р. - 1(14).02.1970 р.) політичний і громадський діяч, член Центральної Ради // *Державні, політичні та громадські діячі України: політичні портрети.* - К., 2002. - № 1. - С. 285-287.

** Публікується вперше // *Державний архів Чернігівської області, ф.р. 8860, оп. 1, спр. 41, арк. 6.*